

MARCIN PETELENZ*

THE INFLUENCE OF THE PANORAMA ON THE IDENTITY AND APPEAL OF THE CITY

WPŁYW PANORAMY NA TOŻSAMOŚĆ I ATRAKCYJNOŚĆ MIASTA

Abstract

The appeal of beautiful views is confirmed by the presence of tourists. A panorama often becomes an icon defining the identity of a city. In architectural practice, especially in Krakow, the protection of the silhouette yields to the investors' particularist interests. The perception of a panorama depends on its esthetical values as well as the place of observation. Access to such places is also important for the attractiveness of a given locality. Examples of the beautiful panoramas of historical towns and their model protection can be found in Tuscany and the neighbouring regions. An analysis makes it possible to formulate their characteristic features:

- the lack of contemporary elements in the silhouette,
- the free arrangement of altitudinal dominants in the shape of towers which emphasizes land configuration,
- the homogeneity of the materials, colours and “granulation” of a building structure,
- the subordinate outskirts and surroundings which do not compete against the main architectural complex.

These principles ought to be restored in contemporary urban practice.

Keywords: panorama, overlooks, homogeneity of structure and colour

Streszczenie

Atrakcyjność pięknych widoków potwierdzają swą obecnością turyści. Często panorama staje się ikoną definiującą tożsamość miasta. W praktyce urbanistycznej, szczególnie w Krakowie, ochrona sylwetki przegrywa z partykularnymi interesami inwestorów. Percepcja panoramy zależy od jej wartości estetycznych, jak również od miejsca, z którego jest postrzegana. Zapewnienie takich miejsc jest również ważne dla atrakcyjności miejscowości. Przykłady pięknych panoram miast historycznych i wzorcowej ich ochrony znaleźć można w Toskanii i przyległych regionach. Analiza pozwala sformułować ich charakterystyczne cechy:

- brak elementów współczesnych w sylwetce,
- rozmieszczenie dominant wysokościowych w postaci wież swobodne i podkreślające konfigurację terenu,
- jednolitość materiałów, kolorów i „granulacji” struktury zabudowy,
- przedpole i otoczenie podporządkowujące się i nie konkurujące z głównym zespołem architektonicznym.

Zasady te należy przywrócić we współczesnej praktyce urbanistycznej.

Słowa kluczowe: panorama, punkty widokowe, jednorodność struktury i koloru

* Marcin Petelenz, Ph.D. Arch., Institute of Urban Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

“These ruminations are supposed to show the value of a city panorama being a testimony to the past, an achievement of culture, a monument, the most complete image of a city with all its colourfulness and diversity of forms. We do not always appreciate this meaningful and presumably beautiful image”¹.

It seems that everyone should agree with the above words. All around the world, tourists confirm their fascination in extensive views which sometimes make the overriding purpose of a trip. Guidebooks draw people’s attention to such places, whereas the owners often make considerable profits from rendering them accessible. They may be acknowledged as important gears propelling the machine of tourist industry. It seems obvious and should be obvious in trade communities which deal with the physiognomy of cities. The author of the book entitled “The City and the Beauty of the City”² mentions landscape views in the cities as examples of beauty. It seems, however, that a panorama – the general view of a city against the background of its surrounding space – should be also treated as “a place and an issue with special needs” significant for the formation of the esthetical perception of a city. Unfortunately, the importance of a panorama in the reception of a space appears neglected in urban practice and literature in Poland, particularly in Krakow, more twenty years after the publication of the book which delivered the motto for this paper.

In the practical aspect, from the visual perspective, things in Krakow are disturbing. The construction of smokestacks on the grounds of the combined heat and power plant in Łęg against the background of the exposed view of the Wawel Castle from Kosciuszko Mound, approved in the 1970s yet strongly criticized, did not become a sufficient memento. Implementations (e.g. the House of the Rising Sun) and designs (e.g. the “skeleton” elevation) distorting some important features of the silhouette of Krakow still spring up, while persons and offices obliged to protect it do not react in an appropriate manner. It is incomprehensible unless someone challenges the significance of the city silhouette as a historical and cultural value. Let us recall this year’s (better late than never) commitment for Poland to protect Architectural Heritage³ defined as: “2. complexes of buildings: uniform complexes of urban or rural buildings distinguished by a special historical, archeological, artistic, scientific, social or technical value, compact enough to form a defined urban unit; 3. terrains: works jointly created by man and nature, making partially developed areas, separate and uniform enough to create an urban unit with a special historical, archeological, artistic, scientific, social or technical value.”

It is a paradox that, justifying the introduction of tall buildings in the space of Krakow, certain people often bandy esthetical arguments. The investor’s profit seems to be the only real cause of such actions. The elementary question is: why do architects as well as the architectural and municipal authorities conform to this?

Architects should keep this sentence in mind: “When you design a path, a farmyard, a house, a district, never forget about the city”⁴. The authorities’ pliability toward the developers, noticeable at various levels⁵, probably results from unwillingness to antagonize the investor which does not mean a disaster for the city after all. Does it have to be like this? We may suppose that such pressures appear everywhere but many cities can defend themselves against them. Examples of localities which effectively protect the values of their silhouettes will be presented in a further part of this paper.

¹ K. Dąbrowska-Budziło, *Wśród panoram Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Krakow 1990, p. 5.

² W. Kosiński W., *Miasto i piękno miasta*, CUT, 2011.

³ Convention on the protection of Europe’s architectural heritage, Granada, October 3, 1985, binding in Poland since March 12, 2012 (!) <http://www.nid.pl/idm,245,akty-prawne-instytucji-europejskich.html>

⁴ Luigi Snozzi, aphorism, <http://archizoom.epfl.ch/files/contents/sites/archizoom/files/shared/Snozzi/DossierPresseSnozzi.pdf>

⁵ Cf.: M. Petelenz, *Tendencje legislacyjne a praktyka projektowo-realizacyjna*, Technical Transactions CUT 2A/1/2011, p. 177.

Views of cities taken from the outside were often used as prints showing a given locality. They acted as a peculiar form of a guidebook. Some of them became famous – they were often imitated and copied. In publications, they became a characteristic image defining the identity of a city. The significance of such symbolism was reflected in a Krakow panorama hung on the wall in the sessions room at the municipal Department of Architecture.

The perception of a panorama as an extensive view in a real three-dimensional space depends on its esthetical values as well as the place of observation. Access to such places is equally important for the appeal of a given locality.

The general view of a city as a whole can be divided into two main kinds: panoramas from the outside, which usually assume the character of silhouette views, and views from internal spots.

Visitors can usually get external views for free. High attendance in such places confirms their importance for tourists. Exposed places within cities or on their outskirts have additional – not just cognitive – values for their inhabitants. They are often attractive places meant for meeting friends or walking (e.g. Gianicolo in Rome) with gastronomical facilities (e.g. a café on the fort walls at Kosciuszko Mound in Krakow). On the other hand, such a situation brings the threat of locating them in the outer zone which is often degraded spatially. Such a neighbourhood may have a negative impact on the spectator's subconscious considering the temporal extension of the perception process⁶. Taking the outskirts-city relations into consideration⁷, we can distinguish various kinds of the influence of a settlement complex:

- Location on a hill related to long-distance visibility, frequently (depending on the atmospheric conditions) to silhouette or contour perception. In this case, the outline⁸ and the foreland are crucial for esthetic perception.
- Location against the background (farther elevations) does not favour any components of a panorama making their impact dependent on the weather and an observer's position.
- Location in a valley facilitating downward views exposing the roofs as well as the structure and colours of an urban tissue.

In each case, one can try to analyze the formal features of views influencing their positive reception. Measurable tourist popularity can serve as a valuating criterion.

Getting hold of a vaster area from within is only possible by raising the observer. Such overlooks may result from the natural relief or use some structures (towers, high-risers etc.). In any case, they are willingly used by tourists; their immaterial value frequently influences the price of tickets. Entrance to historical towers or contemporary overlooks is usually paid and time-consuming but long queues prove their value.⁹ Tourists' fondness of downward views comprising all the urban complexes is an impulse for the construction of new objects. This trend, commenced with the Eiffel Tower, still persists. It can be exemplified by Bahnorama in Vienna¹⁰ implemented in 2011 (in spite of competition in the form of Donauturm built in 1964 and visited by more than 16 million tourists so far).

The few presented examples show differences in the appreciation of panoramic views in Krakow and in other countries. Despite a number of studies and science surveys, our city does not take the chance

⁶ W. Strzeński, *Teoria widzenia*, WL, Krakow 1969.

⁷ Cf.: Z. Borcz, M. Czechowicz, *Krajobraz peryferii miejskich na przykładzie wrocławskich osiedli mieszkaniowych*, Technical Transactions, vol. 10. Architecture vol. 5-A Krakow 2008 "All these functions are reflected in the landscape which is especially important for the image of a city perceived from access roads by people admiring the panorama of the entire urban area".

⁸ Cf.: J. Dietrich, *Wirtualna linia wieńcząca wlv, detalem identyfikującym przestrzeń*, Technical Transactions CUT 5A/2/2012, p. 105.

⁹ On August 1, 2012, the waiting time for Torre del Mangia at Il Campo in Siena exceeded one hour.

¹⁰ http://www.architektura.info/index.php/architektura_swiat/z_calego_swiaata/bahnorama_wspolczesna_architektura_drewniana

given by its historical growth. Is the preservation of positive spatial features in the panorama and their appropriate exposition really such a difficult assignment in the face of contemporary pressures? How do other cities cope with this problem?

The region of Tuscany, indicated by A. Böhm¹¹, was chosen as a model. It has places in various scales and field configurations corresponding with the previously adopted, simplified systematics. We must add that it is not a unique landscape on the map of Italy and that the presented examples will also come from the neighbouring areas, such as Umbria or Marche.

The presentation of towns with a panorama visible from a long distance which often develops into a silhouette view could begin with Montepulciano whose strong impact concerns spatial solutions in other localities within this region.

Montepulciano can be admired from a long distance owing to its location on a hill. This view is appreciated even in farther neighbourhoods and used while arranging the space of towns situated within its range. It can be excellently observed from Castiglione del Lago lying in the distance of about 20 km. Details are obviously unperceivable from such a distance but one can notice several characteristic features which are confirmed while approaching the town (Ill. 3):

- the lack of contemporary elements in the silhouette,
- the free arrangement of altitudinal dominants in the shape of towers which emphasizes land configuration,
- the homogeneity of the materials, colours and “granulation” of a building structure,
- the subordinate outskirts and surroundings in a wide radius which do not compete against the main architectural complex.

The transport axis, around four kilometres long, leading from the historical centre of Castiglione onto Montepulciano peak, is emphasized with some decorative structures on the square under the view terrace (Ill. 1). Boards defining the elements of the panorama draw people’s attention to the value of this view (Ill. 2). Dissimilarly to many other Italian towns, the locality itself lacks world-famous historical buildings but the charm of its uniform internal space and impressive external panorama acts as a magnet attracting visitors. This observation shows the importance of a panorama for constructing the appeal of a city.

An example of taking similar advantage of the strong relationship between a complex which dominates in the landscape and a overlook located in another place can be observed in the couple: Bagno Vignoni (overlook) and Rocca d’Orcia (Ill. 4).

Other photographically documented locations in Tuscany with silhouettes outlined against the sky and having the foregoing features of a view include Monteriggioni, Montfalcino, San Gimignano, Pienza, Orvieto, Arezzo, Assisi, Spoleto etc. The picturesque relief of this Italian region supports beautiful exposition but we must emphasize the preservation of the intact character of the silhouettes. The acknowledgement of a cultural value determining financial profits facilitates effective protection and pays dividends in the form of tourists’ constant interest.

The frequent location of settlements on the hills differentiates Tuscany from Poland where buildings were usually raised in the valleys. Localities climbing the slopes up to their peaks or extending along the ridges are not always visible against the sky only. High elevations nearby become a darker and stronger background for the bright walls. The road from Perugia to Spoleto with the most characteristic Trevi and Borgo is a gallery which exposes such examples. Depending on the place of observation, Assisi and Spoleto come into sight against the sky or the neighbouring slopes.

¹¹ A. Böhm, *Piękno przestrzeni rozległej*, Technical Transactions, vol. 13. Architecture vol. 6-A/2007, p. 19: “... even the image of the most monotonous part of Tuscany differs favourably from the views of the Krakow–Częstochowa Jura which is full of attractions”.

In the view of Trevi, much more than in its silhouette, we can notice the structure of buildings and the limiting outlines of individual objects. As a whole, the urban tissue – free in its layout, without any features of compactness, even chaotic – produces an image with unambiguous, strong composition¹². The uniform hue of the bright walls, contrasting with the wooded background and the culmination of the shape emphasized by the dominant of the tower, determine the cohesion and dynamical balance. The same spatial features can be found in the tiny town of Borgo nearby.

As it was said before, towns located in a valley appear in Tuscany much less frequently than in Poland. This paper does not aim at investigating its causes but at using a big collection of examples of excellently exposed panoramas and systematizing significant spatial features which influence their positive perception.

An analysis of towns and cities located in a valley with a panorama visible from above could begin and end with the example of the Tuscan capital – Florence. This single place includes and vividly presents all the important features necessary for the positive perception of a panorama. It is an urban complex with superb urban and architectural values in the world scale. The flagship Renaissance objects are set in the urban tissue which makes a beautiful protective zone for them as well as a value in itself yet subject to dominants both in the scale of enclosures and external views. The hierarchy of the limiting outlines was not only maintained over the span of five previous centuries but it also persists in our hard times,

This consequence can be observed owing to the existence and use of an elevation with grand beauty spots within the spatial framework of the city. The lack of such a situation would make it impossible to perceive the panorama of a city located in a valley or on a plain as it happens in Pisa for instance. In Florence, the hill accentuated with San Miniato al Monte Church offers excellent conditions for admiring the beauty of the city. Till the last moment, the exit along a winding avenue hides a surprise in the form of a sudden scenic opening from Piazzale Michelangelo. The value of this place and its usefulness for the visitors do not make a nuisance for the authorities and urban planners at all. An enormous square with a car park was organized and added to the splendid gallery¹³ – a view terrace encouraging crowds of people to take advantage of the values of the relations between a beautiful panorama and a suitable overlook.

In Krakow, these relations are really poor. The only consciously used overlook is Kosciuszko Mound which can only hold a dozen visitors at a time (for a fee). Fort ramparts surrounding the mound as well as the hill ridge could also serve this purpose if the views were not blocked by the uncontrolled growth of greenery. The city silhouette can look marvelous from other directions as well, both from the north (sometimes the appeal of such a panorama may be enriched with the visibility of the Tatra Mountains in the background) and from the south. There are not, however, any organized overlooks and nobody counteracts appropriating and developing such valuable places in a manner which will make it impossible to use their natural values in the future¹⁴.

¹² P. Rubinowicz, *Chaos jako porządek wyższego rzędu w wybranych trendach współczesnej architektury*, Doctoral dissertation CUT, p. 21: "for instance, in medieval Siena (Ill. 4a), San Gimignano (Ill. 3c), the historical centre of Barcelona 71 or the panorama of New York (Ill. 3c), it is difficult to resist the impression that certain 'spatial mess', caused by the random density and mixture of the form, may hide some kind of beauty (...). Thus, it can be found in the complexity of forms and spaces as well", p. 22: "... a juxtaposition of this complex form with the images of medieval Siena (Ill. 4b, c). Although this comparison is rather untypical, we notice certain analogies being limited to an analysis of composition. In both examples, we observe total freedom of form construction and, consequently, a lack of legible principles for organizing the components. However, the urban landscape of Siena seems much more acceptable to an average recipient..."

¹³ Overlook designed by architect Giuseppe Poggi in 1865.

¹⁴ A. Zastawnik, *Wieżowiec TreiMorfa*, Technical Transactions, vol. 4. A/2008. "From the space of the current city – strongly urbanized, practically deprived of the surrounding open areas – many places which could provide an entire panorama have been eliminated. From among the places under consideration, we should distinguish so-called public

The next spatial aspect indicated by the Italian examples is the homogeneity of materials and colours. It is of key importance for perceiving the cohesion of spatial complexes (the author has been emphasizing it in his publications for twenty-five years)¹⁵, particularly those characterized by a free internal structure. This important feature was mentioned while describing the Italian towns. We must emphasize the fact that it can be found in Florence. On account of the exposition of its panorama from above, the roofs covered with red tiles with iron consistency play the leading role. Within this scope, Krakow missed its chance of using this factor for shaping the cohesion and beauty of its panoramas a long, long time ago. It would be a highly desirable feature considering the lesser uniformity in the limiting outline and granulation of the urban tissue. Everybody knows that excessive diversifications within all the scopes of visual perception paradoxically lead to monotony¹⁶.

Let us pay attention to what has been done in both cities for preserving and using the values of their silhouettes. Their elementary feature is the comparable recognizability and historical value. The silhouettes were dominated by distinguishable and characteristic objects guaranteeing identity: in Florence – the dome of Santa Maria del Fiore Cathedral and the tower of Palazzo Vecchio; in Krakow – the Wawel Castle and the towers of St Mary's Church and the Town Hall. They acted as the indicators of identity for many centuries. In modern times, it has been transformed into tourist appeal; then differences began springing up. Realizing the value they owned, the Italians tried to protect and expose it – they did it effectively as we can see. Krakow lets itself destroy the values of its cultural heritage¹⁷. This dangerous process began with the abovementioned investment in Łęg and continued with the construction of high-risers in the vicinity of Mogiłskie and Grzegórzeckie roundabouts. These objects appallingly interfere in all the panoramic views. After such experiences, it is rather surprising that the authorities gave their consent to the construction of the so-called House of the Rising Sun (Ill. 8) – a tall building which overwhelms a concentrated residential complex in the underestimated and totally unused panorama from the north, particularly valuable considering the possible view of the Tatras in the background.

Obviously, there are some insular communities which fawn over taller buildings as if a 65-metre object with its block volume could change Krakow into an urban attraction like Manhattan. Unfortunately, we can also find some populist attitudes among the authorities and officials responsible for the acceptance of similar investments. Let us try to imagine such a building in the panorama of Florence (Ill. 9). It would be unthinkable there because the entire community understands that Brunelleschi's dome is a world-famous icon which could not be replaced with a contemporary object. In Krakow, some people think that provincial "skyscrapers" can compete against the Wawel Castle in the construction of the appeal and identity of the

spaces (streets, squares and other open-access places) which enable a statistical citizen to watch the city without any limitations. We can pose a thesis that these places ought to be the subject of special interest for the authorities and specialists in the aspect of shaping the panorama and silhouettes of the city. The formation of its spatial image should be controlled from such places".

¹⁵ Cf.: e.g. M. Petelenz, *Kryteria estetyczne w architekturze wiejskiej*, Reports from the sessions of PAS Science Commissions XXXII/I 1989, p. 121; *Oddziaływanie materiału budowlanego na percepcję przestrzeni* "Culture of shaping and using man's living environment" – materials from the seminars "Regions and landscapes 1985–1988" – PAX monographic papers No. 1, 1989, p. 80; *Celowość a możliwości wykorzystania formy, materiału i koloru dachów dla integracji zespołów zabudowy*, Reports from the sessions of PAS Science Commissions 2004.

¹⁶ Luigi Snozzi "Diversity is the prelude to monotony. If you want to avoid it, repeat your element" aphorism, Wikipedia, cf.: J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*; cf.: the notion of optimal complexity – Lenartowicz K. after Rubinowicz P. *op. cit.*, p. 24.

¹⁷ A. Kadłuczka, *Idea zrównoważonego rozwoju a problemy ochrony dziedzictwa kulturowego na przykładzie Florencji i Krakowa*, Conservation News 23/2008, p. 7 "Florence can boast of its esthetically sophisticated new architecture composed into the undistorted historical silhouette. In 1989, the landscape of Krakow was 'enriched' with some unsuccessful new investments (...). In spite of the diverse conditions and models of development, both cities are tourist powers in the global scale (...)"

city. Could such motives influence consent to the elevation of the CTO high-riser? Such decisions are not taken by culturally unrefined people – the architectural and urban authorities cannot be suspected of that. The elevated building will definitely exceed the height of historical towers in most currently exposed panoramic views. What is the cause of this? Apparently, it is subordination to pressures from the lobby of developers supported by certain representatives of the architectural and journalist community related to them through business. The authorities even resort to bend the local plan of spatial development. The populist circles, commonly criticizing contemporary architecture, prefer dealing with single objects (whose controversial character depends on the point of view) virtually insignificant in the scale of the entire city to protecting the imperative value, i.e. the panorama of the urban complex – architectural heritage protected by the European Convention. The characteristic silhouette of Krakow will be severely affected by the new distribution of dominant features and mighty forms determining the perception of the urban landscape¹⁸ which will pave the way to further investing pressures and spatial degradation.

Italian towns and cities teach us how to take care of the image of a place and make profits from its appeal. Their beautiful panoramas (Ill. 10, 11 Colle di Val D'Elsa; Ill. 12 Perugia; Ill. 13 Siena; Ill. 14 Urbino) help us to sum up their distinguishing features:

- 1) the **homogeneity** of an entire complex within the scope of:
 - the structure of buildings (granulation),
 - the material and the colour¹⁹,
 - the limiting outline,
- 2) **the exposition of dominants** producing diversities which enrich the hierarchy of compositions and make it legible,
- 3) the unconditional elimination of contemporary objects distorting historical silhouettes,
- 4) modern architecture **subordinated** to the principles of composing spatial complexes.

In fact, these features are naturally present in most – even unknown – architectural complexes which determines the positive reception of landscapes in Tuscany, Umbria or Marche (Ill. 16).

Let us stick to these simple yet effective rules and restore them in our urban practice.

¹⁸ J. Gyurkovich, *Znaczenie form charakterystycznych dla kształtowania i percepcji przestrzeni*, CUT Monograph 258, Krakow 1999.

¹⁹ Homogeneity should not be treated as a mere limitation in the number of components but as a legible, consistently applied compositional principle. It can be exemplified by Manarola (Ill. 15) where the mass of the colours of houses becomes such a principle concerning every little fragment of a structure.

„Rozważania te mają służyć uświadomieniu wartości, jaką stanowi panorama miasta, będąca świadectwem tego, co minęło, dorobkiem kultury, zabytkiem, wreszcie najpełniejszym obrazem miasta z całą jego barwnością i różnorodnością form.

Ten znaczący i często piękny obraz nie zawsze bywa przez nas doceniany”¹.

Z tymi słowami, wydaje się, iż każdy powinien się zgodzić. Fascynację rozległymi widokami potwierdzają turyści na całym świecie, stanowią one nieraz główny cel wycieczki. Przewodniki turystyczne zwracają uwagę na takie miejsca, a właściciele czerpią często niemałe zyski z ich udostępniania. Można uznać, iż są to znaczące tryby napędzające maszynę przemysłu turystycznego. Wydaje się to oczywiste i tym bardziej powinno takim być w środowiskach fachowych zajmujących się fizjonomią miast. W książce *Miasto i piękno miasta*² autor przytacza widoki krajobrazowe miast jako przykłady piękna. Wydaje się jednak potrzebne traktowanie panoramy-widoku całościowego miasta na tle przestrzeni otaczającej, również jako „miejsca i zagadnienia szczególnej troski”, istotnego dla kształtowania odbioru estetycznego miasta. Tymczasem w ciągu ponad 20 lat od wydania książki, z której pochodzi motto, wydaje się iż zarówno w publikacjach, jak i w praktyce urbanistycznej zapomina się w Polsce, a szczególnie w Krakowie, o znaczeniu panoramy w odbiorze przestrzeni.

W aspekcie praktycznym, z punktu widzenia widokowego niepokojące jest to, do czego dochodzi w obszarze Krakowa. Dopuszczenie do powstania w latach siedemdziesiątych kominów elektrociepłowni w Łęgu w tle eksponowanego widoku z kopca Kościuszki na Wawel, jednoznacznie krytykowane, nie stało się niestety wystarczającym memento. Powstawały i nadal powstają realizacje (np. Dom Wschodzącego Słońca) czy projekty (podwyższenie „szkieletora”) naruszające istotne cechy sylwety Krakowa, a osoby i urzędy powołane do jej ochrony nie reagują w sposób wystarczający. Jest to niezrozumiałe, chyba że kwestionuje się znaczenie sylwety miasta jako wartości historycznej i kulturowej. Należy przypomnieć w tym miejscu tegoroczne (dopiero) zobowiązanie Polski do ochrony Dziedzictwa Architektonicznego³ zdefiniowanego jako: „p. 2. zespoły budynków: jednolite zespoły zabudowy miejskiej lub wiejskiej wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, na tyle zwarte, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną. 3. tereny: dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną, mającą szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną”.

Paradoksem jest, iż usprawiedliwiając wprowadzanie obiektów wysokich w przestrzeń Krakowa, szermuje się często argumentami estetycznymi. Wydaje się iż jedyną i prawdziwą przyczyną takich posunięć jest tylko i wyłącznie zysk inwestora. Podstawowe jest pytanie, dlaczego tak bardzo podporządkowują się temu architekci i władze architektoniczne i miejskie?

Pierwszym można przypomnieć: „Kiedy projektujesz ścieżkę, obejście, dom, dzielnicę; pamiętaj zawsze o mieście”⁴. Z kolei uległość władz wobec deweloperów, widoczna na wielu płaszczyznach⁵, wynika zapewne z obawy zrażenia inwestora, co wcale przecież nie oznacza katastrofy dla miasta. Czy tak być musi? Przypuszczać można, iż naciski takie występują wszędzie, ale wiele miast potrafi się przed nimi

¹ K. Dąbrowska-Budziło, *Wśród panoram Krakowa*, Wyd. Literackie, Kraków 1990, s. 5.

² W. Kosiński, *Miasto i piękno miasta*, PK, Kraków 2011.

³ Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, Granada 3.10.1985 r., obowiązująca w Polsce od (!) 12.03.2012 r. <http://www.nid.pl/idm,245,akty-prawne-instytucji-europejskich.html>

⁴ Luigi Snozzi, aforyzm, <http://archizoom.epfl.ch/files/content/sites/archizoom/files/shared/Snozzi/DossierPresse-Snozzi.pdf>

⁵ Por.: M. Petelenz, *Tendencje legislacyjne a praktyka projektowo-realizacyjna*, Czasopismo Techniczne, z. 2A/1/2011, Wyd. PK, s. 177.

obronić. Przykłady takich miejscowości skutecznie chroniących wartości swoich sylwet zostaną pokazane w dalszej części.

Widoki miast z zewnątrz występowały często jako ryciny prezentujące miejscowość. Były formą historycznego przewodnika turystycznego. Niektóre stały się sławne, były naśladowane i przerysowywane. W publikacjach stały się wizerunkiem charakterystycznym i określającym tożsamość miasta. Znaczenie takiej symboliki znalazło odzwierciedlenie w umieszczeniu panoramy Krakowa na ścianie sali posiedzeń krakowskiego Wydziału Architektury.

Percepcja panoramy jako rozległego widoku w przestrzeni rzeczywistej, trójwymiarowej zależy od jej wartości estetycznych jak również od miejsca, z którego jest postrzegana. Zapewnienie takich miejsc jest równie ważne dla atrakcyjności miejscowości.

Ogląd miasta jako całości możemy podzielić na dwa zasadnicze rodzaje: panoramy z zewnątrz przyjmujące najczęściej charakter widoków sylwetowych oraz widoki z punktów wewnętrznych.

Widoki zewnętrzne osiągalne są dla zwiedzających na ogół za darmo. Frekwencja w takich miejscach potwierdza ich znaczenie dla turystów. Ekspozowane miejsca w obrębie lub na obrzeżu miast mają dodatkowe, nie tylko poznawcze, wartości dla ich mieszkańców. Są one często atrakcyjnymi miejscami spotkań, spacerów (np. Gianicolo w Rzymie), chętnie lokalizowane są tam lokale gastronomiczne (np. kawiarnia na murach fortu przy kopcu Kościuszki w Krakowie). Z drugiej strony położenie to niesie niebezpieczeństwo zlokalizowania w strefie obrzeżnej miasta, która często jest przestrzennie zdegradowana. Sąsiedztwo takie może wpływać negatywnie na podświadomość widza ze względu na rozciągłość w czasie procesu percepcji⁶. Biorąc pod uwagę relacje przedpola i miasta⁷, można wyróżnić różne sposoby oddziaływania zespołu osadniczego:

- Położenie na wzgórzu, związane z widocznością z dużej odległości ale również często (zależnie od warunków atmosferycznych) postrzeganiem sylwetowym, konturowym. W takim przypadku decydujące znaczenie dla odbioru estetycznego ma ukształtowanie linii obrysu⁸ i przedpola.
- Położenie na tle (dalsze wzniesienia) nie faworyzuje żadnego z elementów składowych panoramy, uzależniając siłę ich oddziaływania od pogody i odległości obserwatora.
- Położenie w dolinie pozwalające na widoki z góry, eksponujące dachy oraz strukturę i kolorystykę tkanki miejskiej.

W każdym z tych przypadków można próbować zanalizować cechy formalne widoków wpływające na pozytywny odbiór. Jako kryterium wartościowania można posłużyć się sprawdzalną popularnością turystyczną.

Ogarnięcie większego obszaru miejscowości z wewnątrz możliwe jest tylko dzięki wyniesieniu obserwatora w górę. Takie punkty widokowe mogą wynikać z naturalnego ukształtowania terenu lub wykorzystywać budowle (wieże, budynki wysokościowe itp.). W każdym przypadku są one skrzętnie wykorzystywane przez turystów, często ich wartość przekłada się na cenę udostępnienia. Wstęp na wieże zabytkowe czy też współczesne budowle widokowe jest na ogół płatny i czasochłonny, a jednak kolejki potwierdzają ich wartość⁹. Świadomość zamiłowania turystów do widoków z góry obejmujących całość zespołów urbanistycznych jest impulsem do budowy nowych obiektów. Trend ten, zapoczątkowany przez wieżę Eiffla,

⁶ W. Strzeмиński, *Teoria widzenia*, Wyd. Lit., Kraków 1969.

⁷ Por.: Z. Borcz, M. Czechowicz, *Krajobraz peryferii miejskich na przykładzie wrocławskich osiedli mieszkaniowych*, Czasopismo Techniczne, z. 5-A/2008 „Wszystkie te funkcje znajdują swe odbicie w krajobrazie, co jest szczególnie istotne przy wizerunku miasta odbieranym z dróg dojazdowych przez osoby oglądające panoramę całego obszaru miejskiego”.

⁸ Por.: J. Dietrich, *Wirtualna linia wieńcząca WLW, detalem identyfikującym przestrzeń*, Czasopismo Techniczne, z. 5A/2/2012, Wyd. PK, s. 105.

⁹ Czas oczekiwania na wejście na Torre del Mangia przy Il Campo w Sienie wynosił 1.08.2012 >1 godz.

trwa nadal. Przykładem może być oddana do użytku w 2011 r. Bahnorama w Wiedniu¹⁰ (pomimo konkurencji istniejącej od 1964 r. Donauturm, odwiedzanej przez ponad 16 mln turystów).

Z przytoczonych tylko kilku przykładów widać różnice w docenianiu widoków panoramicznych w Krakowie i w innych krajach. Nasze miasto pomimo sporządzanych studiów i opracowań naukowych nie wykorzystuje szansy, jaką dał mu historyczny rozwój. Czy zachowanie pozytywnych cech przestrzennych w panoramie i odpowiednie ich eksponowanie to zadanie tak trudne wobec nacisków współczesności? Jak inne miasta radzą sobie z tym problemem?

Jako region wzorcowy wybrano wskazany przez A. Böhma¹¹ region Toskanii. Znaleźć w nim można miejscowości o różnej skali i w różnych konfiguracjach terenowych odpowiadających przyjętej wcześniej uproszczonej systematyce. Trzeba równocześnie stwierdzić, iż nie jest on wyjątkiem krajobrazowym na mapie Włoch i prezentowane przykłady będą pochodzić również z obszarów przyległych, jak Umbria czy Marche.

Prezentację miast z panoramą widoczną przede wszystkim z daleka, przekształcającą się często w widok sylwetkowy można zacząć od Montepulciano, którego silne oddziaływanie wpływa na rozwiązania przestrzenne innych miejscowości tego rejonu. Montepulciano dzięki położeniu na wzgórzu dostrzegalne jest już z daleka. Widok ten jest doceniany nawet w dalszej okolicy i wykorzystywany w aranżacji przestrzeni miast znajdujących się w jego zasięgu. Pięknie można to zaobserwować z Castiglione del Lago odległego o ok. 20 km. Z tak dużej odległości niewidoczne są oczywiście szczegóły ale zauważyć można kilka charakterystycznych cech, które potwierdzają się przy zbliżeniu do miasta (il. 3):

- brak elementów współczesnych w sylwecie,
- rozmieszczenie dominant wysokościowych w postaci wież swobodne i podkreślające konfigurację terenu,
- jednolitość materiałów, kolorów i „granulacji” struktury zabudowy,
- przedpole i otoczenie, w szerokim promieniu podporządkowujące się i nie konkurujące z głównym zespołem architektonicznym.

Założenie osi komunikacyjnej o długości ok. 4 km celującej z centrum historycznego Castiglione na szczyt Montepulciano podkreślone zostało małą architekturą na placu pod tarasem widokowym (il. 1). Na wartość tego widoku zwracają uwagę tablice informacyjne określające elementy panoramy (il. 2). Samo miasto nie ma obiektów zabytkowych o światowej sławie, jak wiele innych miast włoskich, a jednak urok jednordownej przestrzeni wewnętrznej i zwracająca uwagę panorama zewnętrzna są wystarczającym magnesem przyciągającym zwiedzających. Jest to obserwacja pokazująca znaczenie panoramy w budowaniu atrakcyjności miasta.

Przykład podobnego wykorzystania silnego związku między dominującym w krajobrazie zespołem a punktem widokowym znajdującym się w innej miejscowości możemy zaobserwować w parze: Bagno Vignoni (punkt widokowy) i Rocca d'Orcia (il. 4).

Inne udokumentowane zdjęciowo miejscowości Toskanii z sylwetkami rysującymi się na tle nieba i posiadające wymienione powyżej cechy widoku to: Monteriggioni, Montalcino, San Gimignano, Pienza, Orvieto, Arezzo, Asyż, Spoleto i wiele innych. Malownicze ukształtowanie tego rejonu Włoch sprzyja pięknej ekspozycji, ale trzeba podkreślić zachowanie nie skażonego charakteru sylwet. Uznanie wartości kulturowej determinującej korzyści finansowe przełożyło się na skuteczną ochronę, co procentuje stałym zainteresowaniem turystów.

¹⁰ http://www.architektura.info/index.php/architektura_swiat/z_calego_swiaata/bahnorama_wspolczesna_architektura_drewniana

¹¹ A. Böhm, *Piękno przestrzeni rozległej*, Czasopismo Techniczne, z. 13. Architektura z. 6-A/2007, s. 19: „...wizerunek nawet najbardziej monotonnej części Toskanii korzystnie różni się od widoków na bogatą w atrakcje Jurę Krakowsko-Częstochowską”.

Częsta lokalizacja siedlisk na wzgórzach odróżnia Toskanię od Polski, gdzie zabudowa częściej rozwijała się w dolinach. Miejscowości wspinające się po zboczach aż na wierzchołki czy rozciągające się na grzbietach nie zawsze widoczne są tylko na tle nieba. Znaczne wzniesienia w pobliżu stają się ciemniejszym tłem mocniej eksponującym jasne ściany zabudowy. Galerią eksponującą takie przykłady jest droga z Perugii do Spoleto z najbardziej charakterystycznymi Trevi i Borgo. Asyż i Spoleto w zależności od miejsca obserwacji prezentują się na tle nieba lub stoków sąsiednich wzniesień.

W widoku Trevi, dużo bardziej niż w ujęciach sylwetowych, dostrzec można strukturę zabudowy i gabaryty poszczególnych obiektów. Swobodna w układzie, bez żadnych cech spójności, wręcz chaotyczna tkanka miejska jako całość daje obraz o jednoznacznej, mocnej kompozycji¹². O spójności i dynamicznym wyważeniu decyduje jednolita barwa jasnych ścian, kontrastująca z zalesionym tłem oraz kulminacja kształtu podkreślona dominantą wieży. Te same cechy przestrzenne widoczne są w niedalekim, małym Borgo.

Jak zostało wcześniej wspomniane, miasta położone w dolinie występują w Toskanii dużo rzadziej niż w Polsce. Nie jest zadaniem tego opracowania dociekanie przyczyn, a jedynie wykorzystanie wyjątkowego nagromadzenia przykładów doskonale eksponowanych panoram dla usystematyzowania istotnych cech przestrzennych wpływających na ich pozytywną percepcję.

Analizę miast położonych w dolinie z panoramą widoczną z góry można rozpocząć i od razu zakończyć na przykładzie stolicy Toskanii – Florencji. W tym jednym miejscu zawierają się i dobitnie prezentują wszystkie istotne cechy konieczne dla pozytywnego odbioru panoramy. Istnieje zespół miejski o walorach urbanistycznych i architektonicznych pierwszego rzędu w skali światowej. Sztandarowe obiekty epoki renesansu osadzone są w tkance miejskiej, która stanowi dla nich przepiękną otulinę, będącą wartością samą w sobie, a jednak podporządkowaną dominantom zarówno w skali wnętrza, jak i widoków zewnętrznych. Zachowanie hierarchii gabarytowej udało się utrzymać nie tylko przez 5 poprzednich wieków, ale i w trudnej dla zabytków współczesności.

Obserwację tej konsekwencji zapewnia istnienie i wykorzystanie w ramach przestrzennych miasta wzniesienia ze wspinałymi punktami widokowymi. Brak takiej sytuacji uniemożliwiłoby całkowicie odbiór panoramy miasta położonego w dolinie lub równinie, tak jak ma to miejsce np. w Pizie. Tymczasem we Florencji wzgórze zaakcentowane kościołem San Miniato al Monte oferuje turystom doskonale warunki do podziwiania piękna miasta. Wyjazd krętą aleją do ostatniej chwili ukrywa niespodziankę jaką jest nagłe otwarcie widokowe z Piazzale Michelangelo. Wartość tego miejsca i użyteczność dla zwiedzających okazuje się nie być utrapieniem dla władz i urbanistów. Zorganizowany został wielki plac z parkingiem i dodany do wspinałej galerii¹³ – tarasu widokowego zachęcającego tłumy do korzystania z walorów relacji: piękna panorama – odpowiednie miejsce widokowe.

Jakże smętnie przedstawiają się te relacje w Krakowie. Jedyne miejsce widokowe świadomie wykorzystane to Kopiec Kościuszki, z którego widok podziwiać może jedynie (za opłatą) kilkanaście osób naraz. Bastiony i mury fortu otaczające kopiec jak i grzbiet wzgórza mogłyby również służyć temu celowi gdyby nie przesłonięcie widoków przez niekontrolowany rozrost zieleni. Sylweta Krakowa może prezentować się

¹² P. Rubinowicz, *Chaos jako porządek wyższego rzędu w wybranych trendach współczesnej architektury*, praca doktorska, PK, s. 21: „jak przykładowo średniowieczną Sienę (il. 4a), San Gimignano (il. 3c), centrum historyczne Barcelony 71, czy wreszcie panoramę Nowego Jorku (il. 3c), trudno jest oprzeć się wrażeniu, że pewien »bałagan przestrzenny«, powodowany przez przypadkowe zagęszczenie i przemieszanie formy, może kryć swoiste piękno (...). Odnaleźć je można zatem również w złożoności form i przestrzeni”, s. 22: „... zestawienie tej złożonej formy z obrazami średniowiecznej Sieny (il. 4b, c). Wprawdzie porównanie jest dość nietypowe, to jednak ograniczając się do analizy kompozycji, zauważamy pewne analogie. W obu przykładach obserwujemy mianowicie całkowitą swobodę budowy formy, a w ślad za tym, brak czytelnych zasad organizacji elementów składowych. Jednak krajobraz urbanistyczny Sieny wydaje się być znacznie łatwiejszy do zaakceptowania przez przeciętnego odbiorcę...”.

¹³ Punkt widokowy zaprojektowany przez architekta Giuseppe Poggi w 1865 r.

wspaniale również z innych kierunków, zarówno od północy (efekowność takiej panoramy może wzbogacić czasami widoczność Tatr w tle), jak i południa. Brak jednak zorganizowanych punktów widokowych. Nie przeciwdziała się zawłaszczaniu cennych miejsc i zagospodarowywaniu w sposób uniemożliwiający wykorzystanie w przyszłości ich naturalnych walorów¹⁴.

Następnym aspektem przestrzennym, w zakresie którego powinniśmy się wzorować na przykładach włoskich jest jednolitość materiałowa i kolorystyczna. Ma ona kluczowe znaczenie dla odbioru spójności zespołów przestrzennych (co autor podkreśla w swoich publikacjach od 25 lat)¹⁵ szczególnie charakteryzujących się swobodną strukturą wewnętrzną. Wspomniana była już ta ważna cecha przy wcześniejszych przykładach miast włoskich. Podkreślić należy jej występowanie we Florencji. Z racji ekspozycji jej panoramy od góry kluczowe znaczenie odgrywają dachy z żelazną konsekwencją kryte czerwoną dachówką. W tym zakresie Kraków już dawno zaprzepaścił szanse wykorzystania tego czynnika dla kształtowania spójności i piękna swoich panoram. A byłaby ta cecha bardzo pożądana ze względu na dużo mniejszą jednorodność w zakresie gabarytu i granulacji tkanki miejskiej. A przecież nadmierne zróżnicowania we wszystkich zakresach percepcji wizualnej paradoksalnie prowadzą do monotonii¹⁶.

Zwrócić trzeba uwagę na to, co zrobiono w obu miastach dla zachowania i wykorzystania walorów ich sylwet. Podstawowa ich cecha to porównywalna rozpoznawalność i wartość historyczna. Sylwety zdominowane były przez obiekty wyróżniające się i charakterystyczne, zapewniające tożsamość. We Florencji były to kopuła katedry Santa Maria del Fiore i wieża Palazzo Vecchio, a w Krakowie Wawel i zespół wież kościoła Mariackiego i ratusza. Były one wyznacznikami tożsamości przez wiele wieków. We współczesności zaczęło się to przekładać na atrakcyjność turystyczną. I w tym momencie zaczęły pojawiać się różnice. Włosi, zdając sobie sprawę z posiadanej wartości, starali się ją chronić i eksponować, jak możemy się przekonać – skutecznie. Tymczasem Kraków pozwala sobie na niszczenia wartości dziedzictwa kulturowego¹⁷. Zaczął się ten groźny proces od wspomnianej inwestycji w Łęgu, przez powstanie wieżowców w okolicach rond Mogińskiego i Grzegorzckiego. Obiekty te fatalnie ingerują we wszystkie widoki panoramiczne. Po takich doświadczeniach zadziwiające jest iż pozwolono na następną realizację wysokiego tzw. Domu Wschodzącego Słońca (il. 8) przytłaczającego skoncentrowany zespół zabytkowy w niedocenianej i całkowicie niewykorzystanej turystycznie panoramie z północy, szczególnie wartościowej ze względu na możliwy w tle widok Tatr.

¹⁴ A. Zastawnik, *Wieżowiec TreiMorfa*, Czasopismo Techniczne, z. 4. A/2008, „Z przestrzeni obecnego miasta, silnie zurbanizowanego, praktycznie pozbawionego otaczających terenów otwartych, wyeliminowanych zostało wiele miejsc, z których możliwa jest percepcja całej panoramy. Z rozpatrywanych miejsc z kolei należy wyodrębnić tzw. przestrzenie publiczne (ulice, place i inne ogólnie dostępne miejsca), z których statystyczny obywatel ma nieskrępowaną sposobność patrzenia na miasto. Można postawić tezę, że właśnie te miejsca powinny być przedmiotem szczególnego zainteresowania władz i odpowiednich specjalistów w aspekcie kształtowania panoramy i sylwet miasta. Z tych ustalonych miejsc powinna być sprawowana kontrola kształtowania przestrzennego wizerunku miasta”.

¹⁵ Por.: m.in.: M. Petelenz, *Kryteria estetyczne w architekturze wiejskiej*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN XXXII/1, 1989, s. 121; *Oddziaływanie materiału budowlanego na percepcję przestrzeni*, „Kultura kształtowania i użytkowania środowiska życia człowieka” – mat. z seminariów „Regiony i krajobrazy z lat 1985–1988”, Zeszyty monograficzne PAX, nr 1, 1989 – s. 80; *Celowość a możliwości wykorzystania formy, materiału i koloru dachów dla integracji zespołów zabudowy* Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN 2004.

¹⁶ Luigi Snozzi, „Różnorodność jest preludium monotonii, jeżeli chcesz jej uniknąć, powtarzaj twój element”, aforyzm, Wikipedia; por.: J. Żorawski, *O budowie formy architektonicznej*, por.: pojęcie złożoności optymalnej K. Lenartowicz za P. Rubinowicz, *op. cit.*, s. 24.

¹⁷ A. Kadłuczka, *Idea zrównoważonego rozwoju a problemy ochrony dziedzictwa kulturowego na przykładzie Florencji i Krakowa*, Wiadomości Konserwatorskie Conservation News 23/2008, s. 7, „Florencja może poszczycić się wyrafinowaną estetycznie nową architekturą wpisaną w nienaruszoną sylwetę historyczną, pejzaż Krakowa 1989 roku »wzbogacił się« o nieudane nowe inwestycje, (...). Mimo zróżnicowanych warunków i modeli rozwoju oba miasta są potęgami turystycznymi w skali globalnej (...)”.

Są oczywiście środowiska zaściankowe zachwycające się wyższymi budynkami, tak jakby 65 m budynek o blokowej bryle miał uczynić z Krakowa światową atrakcję, jak Manhattan. Są też niestety populistyczne poglądy wśród władz i urzędników odpowiedzialnych za akceptację inwestycji tego rodzaju. Spróbujmy sobie wyobrazić taki budynek w panoramie Florencji (il. 9). Tam jest to nie do pomyślenia, cała społeczność zdaje sobie sprawę, iż kopuła Brunelleschiego jest światową ikoną Florencji, której nie zastąpi żaden współczesny obiekt. W Krakowie wydaje się niektórym, iż prowincjonalnymi „wieżowcami” można konkurować z Wawelem w budowaniu atrakcyjności i tożsamości miasta. Czyżby takie motywy wpływały na zgodę na podwyższenie wieżowca NOT-u? Przecież decyzji takich nie podejmują ludzie niewyrobieni kulturalnie, władze architektoniczne i konserwatorskie nie można o to posądzać. A podwyższony wieżowiec ewidentnie przekroczy poziom wysokości zabytkowych wież w większości eksponowanych obecnie widoków panoramicznych. Jakiż więc może być powód? Wydaje się iż przyczyną jest podporządkowanie się naciskom lobby deweloperów, wspieranych przez część środowiska architektonicznego i prasowego związanego z nimi interesami. Władze posuwają się nawet do naginania lokalnego prawa, jakie stanowi miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Środowiska populistyczne nagminnie krytykujące współczesną architekturę wolą zajmować się mało istotnymi w skali całego miasta pojedynczymi obiektami (których kontrowersyjność zależy od punktu widzenia) niż obroną nadrzędnej wartości, jaką jest panorama zespołu urbanistycznego – dziedzictwo architektoniczne chronione wspomnianą Konwencją Europejską. Charakterystyczna sylweta Krakowa ewidentnie ucierpi przez nowy rozkład dominant, form mocnych decydujących o percepcji krajobrazu miasta¹⁸ i otworzy drogę do następnych nacisków inwestycyjnych i degradacji przestrzennej.

Jak można dbać o obraz miasta i czerpać zyski z jego atrakcyjności można uczyć się od miast włoskich. Oprócz wcześniej zaprezentowanych, na przykładach następnych pięknych panoram (il. 10, 11 Colle di Val D'Elsa, il. 12 Perugia, il. 13 Siena, il. 14 Urbino) można podsumować ich cechy charakterystyczne:

1) **jednorodność** całego zespołu w zakresie:

- struktury zabudowy (granulacji)
- materiału i koloru¹⁹
- gabarytu

2) **ekspozycja dominant** dająca zróżnicowania wzbogacające i uczytelniające hierarchię kompozycji,

3) bezwzględna eliminacja współczesnych obiektów zaburzających sylwety historyczne,

4) nowoczesna architektura **podporządkowana** zasadom kompozycji zespołów przestrzennych.

Cechy te występują zresztą w sposób naturalny w większości, nawet mało znanych zespołów architektonicznych, co decyduje o tak pozytywnym odbiorze krajobrazów Toskanii, Umbrii czy Marche (il. 16).

Warto przypomnieć te proste a skuteczne reguły i przywrócić do naszej praktyki urbanistycznej.

References/Literatura

- [1] Borcz Z., Czechowicz M., *Krajobraz peryferii miejskich na przykładzie wrocławskich osiedli mieszkaniowych*, Czasopismo Techniczne, z. 5-A/2008, Kraków 2008.
- [2] Böhm A., *Piękno przestrzeni rozległej*, Czasopismo Techniczne, z. 6-A/2007, 19.

¹⁸ J. Gyurkovich, *Znaczenie form charakterystycznych dla kształtowania i percepcji przestrzeni*, Monografia 258, Wyd. PK, Kraków 1999.

¹⁹ Jednorodności nie należy traktować tylko jako ograniczenie ilości typów elementów składowych, ale jaką czytelną, konsekwentnie stosowaną zasadę kompozycyjną. Przykładem może być Manarola (il. 15), w której feeria kolorów domów staje się taką zasadą, z której nie wyrzywa się żaden fragment zabudowy.

- [3] Dietrich J., *Wirtualna linia wieńcząca wlv, detalem identyfikującym przestrzeń*, Czasopismo Techniczne, z. 5-A/2/2012, 105.
- [4] Dąbrowska-Budziło K., *Wśród panoram Krakowa*, Wyd. Literackie, Kraków 1990.
- [5] Gyurkovich J., *Znaczenie form charakterystycznych dla kształtowania i percepcji przestrzeni*, Monografia 258, Wyd. PK, Kraków 1999.
- [6] Kadłuczka A., *Idea zrównoważonego rozwoju a problemy ochrony dziedzictwa kulturowego na przykładzie Florencji i Krakowa*, Wiadomości Konserwatorskie. Conservation News, 23/2008.
- [7] Kosiński W., *Miasto i piękno miasta*, Wyd. PK, Kraków 2011.
- [8] Lenartowicz K., *Słownik psychologii architektury*, Kraków 2005.
- [9] Petelenz M., *Kryteria estetyczne w architekturze wiejskiej*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN XXXII/1, 1989.
- [10] Petelenz M., *Oddziaływanie materiału budowlanego na percepcję przestrzeni*, „Kultura kształtowania i użytkowania środowiska życia człowieka”, mat. z seminariów „Regiony i krajobrazy z lat 1985–1988”, Zeszyty monograficzne PAX nr 1, 1989, 80.
- [11] Petelenz M., *Celowość a możliwości wykorzystania formy, materiału i koloru dachów dla integracji zespołów zabudowy*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN 2004.
- [12] Petelenz M., *Tendencje legislacyjne a praktyka projektowo-realizacyjna*, Czasopismo Techniczne, z. 2A/1/2011, Wyd. PK, 177.
- [13] Rubinowicz P., *Chaos jako porządek wyższego rzędu w wybranych trendach współczesnej architektury*, praca doktorska PK.
- [14] Strzemiński W., *Teoria widzenia*, Wyd. Lit., Kraków 1969.
- [15] Zastawnik A., *Wieżowiec TreiMorfa*, Czasopismo Techniczne, z. 4. A/2008.
- [16] Żórawski J., *O budowie formy architektonicznej*, Arkady, Warszawa 1973.

III. 1. Castiglione del Lago – axis on Montepulciano

II. 1. Castiglione del Lago – oś na Montepulciano

III. 2. Castiglione – drawing explanation of the panorama

II. 2. Castiglione – rysunek objaśniający panoramę

III. 3. Silhouette panorama of Montepulciano

II. 3. Sylwetowa panorama Montepulciano

III. 4. Bagno Vignoni – overlook at Rocca D'Orcia

II. 4. Bagno Vignoni – punkt widokowy na Rocca D'Orcia

III. 5. Borgo – panorama against the background of the hills

II. 5. Borgo – panorama na tle wzgórz

III. 6. Trevi – panorama against the background of the hills

II. 6. Trevi – panorama na tle wzgórz

III. 7. Panorama of Florence with Piazzale Michelangelo

II. 7. Panorama Florencji z Piazzale Michelangelo

III. 8. Krakow – panorama from the north (photo by P. Krzan <http://www.krakow4u.pl/Tatry-z-Krakowa.html>)

II. 8. Kraków, panorama od północy (fot. P. Krzan <http://www.krakow4u.pl/Tatry-z-Krakowa.html>)

III. 9. Simulation of the impact of a tall building from Krakow on the panorama of Florence with maintained approximate proportions of the limiting outlines and distances (photo M.P.)

II. 9. Symulacja oddziaływania budynku wysokiego z Krakowa na panoramę Florencji, przy zachowaniu zbliżonych proporcji gabarytów i odległości (fot. M.P.)

III. 10. Panorama of Colle di Val D'Elsa with the dominant

II. 10. Panorama Colle di Val D'Elsa z dominantą

III. 11. Panorama of Colle di Val D'Elsa, structure of buildings

II. 11. Panorama Colle di Val D'Elsa, struktura zabudowy

III. 12. Perugia – uniting material, dividing dominants (lacking competition for mighty forms – sufficient formal impacts)

II. 12. Perugia – działanie materiału jednoczące, dominant – różnicujące (brak konkurencji dla form mocnych – wystarczające pola oddziaływania formalnego)

III. 13. Siena – see description above

II. 13. Siena – opis jak il. 12

III. 14. Urbino – homogeneity implemented in a different material (brick) characteristic of the region of Marche

II. 14. Urbino – realizacja jednorodności w innym materiale (cegła) charakterystycznym dla regionu Marche

III. 15. Manarola – homogeneity implemented with diverse colours

II. 15. Manarola – realizacja jednorodności przy zróżnicowanej kolorystyce

III. 16. Agritourist complex near Asciano – continuation of the spatial features of historical towns within rural development

II. 16. Zespół agroturystyczny koło Asciano, kontynuacja cech przestrzennych zabytkowych miast w zabudowie wiejskiej